

In memoriam 1956

1956 ERKÖLCSI ÉS JOGI MEGÍTÉLÉSE,
AVAGY A JOG VÁLASZADÁSI KÉPESSÉGÉNEK ERKÖLCSI
EGYSÉGE MINT A TOTALITARIZMUSOK UTÁNI
KORSZAK DILEMMÁJA*

VARGA CSABA
egyetemi tanár (PPKE JÁK)

Jogunk társadalmi mivoltunk része; e jog s mindaz a kultúra, amit naponta megélünk, aminek jegyében létünk értelmét felfogjuk s személyes életünk elhivatottságán munkálkodunk, amit átélve rutinná vált cselekvéseinket, szocializált mindennapi magatartásunkat tanúsítjuk és napi döntéseinket s legalábbis erkölcsi értelemben egzisztenciális, sorsfordító elhatározásainkat is meghozzuk – nos, végső soron mindez egy bennünket egyetlen hatalmas, átfogó egységbe foglaló közösség része és terméke. A világ dolgait illető gondolkodásunkban csakúgy, mint közösségi azonosulásunkban és jórahalóságunkban feltétlenül egyek vagyunk – magunkat akár társadalmi létünkben, akár a jog által kiosztott szerepeinkben is gondoljuk.

A jogban csakúgy, mint a társadalmi összességben viszonylagosan elkülönülő (és ennyiben abból kiváló) többi közvetítő, értékelő, egy összetett társadalmiságban szükségessé vált részfunkciókat hordozó jelenség-együttesben is az alapvető éthosz a többiével azonos. Hiszen jogunk nem más, mint egyébként osztatlan társadalmi kultúránk eszközzé tett kifejeződése; jogi nyelvünk a társadalomban használt köznyelv alapján alakul s lesz egy professzionális közegben zajló kommunikáció hordozójává; vagyis, röviden szólva: mindaz, amit a társadalmi összefüggések értékelése és nevesítése-feldolgozása módjaitól a kívánalmak (célok és prioritások) rögzítésén

* Eredetileg – és különválasztott részeiben – az 1956-os forradalom és szabadságharc 50. évfordulója alkalmából *A magyarok vére* címmel a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Karán 2006. október 16-án rendezett emlékünnepeyen, illetőleg a Magyar Tudomány Napja alkalmából *Jogtudományi kérdőjelek 1956 kapcsán* címmel az MTA Jogytudományi Intézetében 2006. november 3-án rendezett tudományos ülésen elhangzott előadás.

keresztül a megvalósítás (technikai, fogalmi, intézményi, s nem utolsó sorban rendszertani) eszközrendszeréig ívelően a jogban találunk – akár (korábbi vagy más) jogokból vétetett, akár jogi felhasználásra közvetlenül a társadalom közösségi kultúrájából finomítottat is ki –, nos, mindez a közösből származik s oda is tér vissza, sőt, napi fenntartásának és gondozásának (reprodukciójának és operacionális manipulációjának) professzionális gyakorlata is mindenkor e közösnek a talaján, e közös által is visszacsatoltan történik. Úgy emelkedik hát a jog társadalmi közösségünk osztatlan alapzata fölé, hogy nem szakad el tőle egy pillanatra sem.

Ezzel a felismeréssel pedig nem tettünk egyebet, minthogy egy jól ismert, alapvető szociológiai felismerés újrafogalmazásához érkezünk vissza. Jelesül: mihelyst belsőleg differenciálódik egy társadalom, immár nem az emberben, hanem (akár egyidejűleg) betöltött szerepei közt valósul meg a szóban forgó differenciáció. Vagyis e differenciálódás esetleges anyagi lecsapódása, tárgyiasodó formát öltése, intézményesített megjelenése tekintetében bármilyen elkülönülésről, önállósodásról, öntörvényűvé válásról legyen is szó, mindez a specifikusan benne érvényre juttatott módszerek és eszközök sajátja marad csupán, merthogy „a gépezetben ember rejlik”.¹ Mindezek mögött tehát eltörölhetetlenül ember, mint utolérhetetlenül egyedi személyiségű és személyességű lény, és egyszersmind osztatlanul közös társadalmiságunk szocializációs produktuma áll. Nem ő az, akiről elgondolhatnók vagy akit félthetnének attól, hogy hasadt tudatúvá válik; nem az ő egyedi énjét fogják szétszakítani eltérő intézményi várakozások. Pontosán ennek fordítottját állapíthatjuk meg, amennyiben elmondhatjuk: az ő különféle szerepei azok, amelyekre (közös társadalmiasodottságunkból adódóan, tehát egyszerre kívülről és belülről) vonatkoztattnak majd különféle szerepbéli intézményesült várakozások; és ezek a szerepek azok, amelyeket ő pontosan szétszakíthatatlanul egységes társadalmi és emberi mivoltában igyekszik majd egyidejűleg az elérhető teljességben szerepbetöltővé, és személyisége által még vállalhatóan emberi és társadalmi megnyilatkozásá avatni.

E fenti összefüggések a korunkban uralkodó társadalomontológiáknak és makroszociológiáknak úgyszólván közhelyei. A hegeli (s Marxék által bőven megidézett) hagyomány nyomán beszélhetünk a mindennapi élet heterogeneitása talaján végbemenő homogenizálásokról, mint szakadatlan folyamatokról és egyben intézményesedésről s benne tárgyiasodásról. A szocialitás lukácsi lételmélete jegyében szólhatunk a társadalmi összkomplexuson belül kialakult részkomplexusokról s ezek általi és ezeken belüli közvetítésekről, valamint mindebben nyelv és jog kitüntetett mediációs szerepéről, mint magáról a specifikusan társadalmi létezés jelenségformáiról és bennük folyvást létrejövő objektíválódásokról. Végül – bár éppen nem utolsó sorban – a luhmanni fogalmiasításból kiindulva tűnődhetünk a differenciálódásban a többiből kiválás, vagyis az *Ausdifferenzierung* szakadatlan folyamatáról, azaz arról, hogy a társadalmiság méhében úgy különülnek el és válnak viszonylagosan s eszközszerepűen önállósulttá folyamatok, hogy mind e közben ezek létrehozzák saját intézményes kereteiket és specifikitásuk érvényre juttatásának eszköztárát is. Mindezen mozgások

¹ Egy hallgatóm – azóta úgyszólván szállóigévé lett – szerencsés kifejezése a jog, a nyelv és a logika összefüggésének szentelt egyik néhány évvel ezelőtti kutatássemináriumomon.

kulcsszava ezzel, láthatjuk, egyfelől az önállósodás, és másfelől annak viszonylagos-sága – tehát egy olyan autonómmá válás, amely pontosan ennek köszönhetően válik annyira erőteljessé, hogy akár a saját alapját képező közeggel is szembefordulhasson. Sajátlagos specificitásában mindig azt eszközszerüsti csupán, amit – más ilyen ‘homogenizált’ ‘részkomplexusok’ ‘*ausdifferenziert*’ konglomerátumaihoz hasonlóan – ösztönzéseként és ezen ösztönzés kultúrájaként saját ‘heterogén’ ‘összkomplexusa’ mindennapiságának totalitásából kapott.²

Szimbolikus kifejezéssel élve azt szeretném érzékeltetni mindebben, amit a fentiekkel rokon összefüggésben az öntörvényeit menet közben kialakító *autopoietikus* működésről az egyszerre nyitott és zárt rendszerek sajátjaként már (először a sejtek reprodukciója kapcsán, majd az élettudományokban, s végül általánosítva a társadalomtudományokban is) megtanulhattunk. Eszerint ez – a jogról szólván – a külvilág bármiféle információja irányában, mint maga a mindennapi létezésünk heterogeneitásának a feldolgozására irányuló gyűjtőrendszer, nyitott. Ám ennek, mint információanyagnak a feldolgozásában, tehát mint e heterogeneitás homogenizálásában, egyöntetűként való kezelésében (amelynek során saját ‘fekete doboz’-szerű működése majd – mint Luhmann írja – egy kétértékű logika szerint, vagyis a ‘jogszerű’ és ‘jogszerűtlen’ ellentétpárjából az egyiknek a kiválasztásával fog válaszolni) viszont már zárt. Tehát egyfelől a jog feldolgozási képessége úgyszólván korlátlan, miközben és másfelől ez nem csupán egy adott eszköztárba becsatornázott, de annak lehetőségei függvényében határozottan korlátozott is. Következésképpen vállalnunk kell – mint amiként társadalmi komplexitásunk s benne az *Ausdifferenzierung* tudomásul vételével már (legalább hallgatólagosan) eleve vállaltuk –, hogy ilyesféle társadalmi teremtményünk az egyébkénti összmozgásban korlátozható, sőt ezzel akár szemben is állhat, hiszen az őt érő kihívásokra, bármilyenek legyenek is azok, mindig s elvben a maga módján válaszol.³

Nos, azt kívántam mindezzel alátámasztani, hogy e társadalmi összességben a részek síkján mi hozzászokhattunk – és joggal – ahhoz, hogy ennek civilizációs építkezésünkben általunk kialakított partikuláit, részeit (így: társadalmat, kultúrát, gazdaságot, politikát, jogot, tudományt, és hasonlóképpen tovább) önálló hatótényezőkként kezeljük, mindezt azonban értelmesen kizárólag egy relatív és mindenekelőtt instrumentális, és ennek alárendelten institutionális, vagyis intézményesített autonómia keretei közt értelmezhetjük. Mindenekelőtt tehát – mint láttuk – „ember van a gépezetben”, oszthatatlanul és bonthatatlanul, aki a maga személyiségében és személyességében vállalva fel különféle szerepeit, lesz egyszerre szerepjátszó és szerepbetöltő.

² Lásd LUKÁCS GYÖRGY: *Az esztétikum sajátossága*. (ford. Eörsi István) Budapest: Akadémiai Kiadó, 1965, 790, 826. és Uő: *A társadalmi lét ontológiájáról. I–III*. (ford. Eörsi István) Budapest: Magvető, 1976., jogelméleti összefüggéseiben pedig VARGA CSABA: *A jog helye Lukács György világképében*. (Gyorsuló Idő) Budapest: Magvető, 1981, különösen VI. fejt., 164–259. egyfelől, valamint NIKLAS LUHMANN: *Ausdifferenzierung des Rechts*. (Beiträge zur Rechtssoziologie und Rechtstheorie) Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1981, 496. másfelől.

³ Lásd VARGA CSABA: *Autopoiesis és a jog jogalkalmazói-gyakorlati újratermelése. Jogtudományi Közlemény XLIII (1988) 5, 264–268. és Uő: A bírói ténymegállapítási folyamat természete*. (2., jav. és utószóval bőv. kiad.) Budapest: Akadémiai Kiadó, 2001; ³2003, különösen 5. fejt., 143–159.

Ugyanakkor ezek az autonómiák instrumentálisak és institucionálisak csupán, tehát létük alapja, közege mindenkor a közös mindennapiság marad. A jogász, ha nyelven szól, technikához folyamodik, intézményre hív fel, megtörtént eseményre, mint tényre épít, és valós embereket mozgat – nos, ilyenkor olyan nyelvre, technikára, intézményre, emberi történésekre és várákozásra utal, amelyek a jog közegeiben mindenkor sajátyszerűen jogilag átszűrteként, specifikusan intézményesített színezetben, vagyis jogi szerepjátszásukban jelennek meg – egyidejűleg azzal, hogy mindezek egyszerre mind mindennapiságunkban zajlanak, mint a közös nyelvünkben, társadalmi technikáinkban és intézményeinkben, közemberi történéseinkben és várákozásainkban foglalt lehetőségek valóra váltásai, amik bármennyi *ausdifferenziert* vonatkozást, magasabb szintre utaló meta-jelentést és specifikusan ennek tulajdonított jelentőséget mutatnak is fel, mégis köznapi valójukban történnek. Meg- és kiemeltetnek, valójában tehát többletet nyernek, ámde sohasem *‘in se’* és *‘per se’*, magukban vagy önmaguk ereje által, tehát nem merő tényszerűségüknél fogva, hanem pontosan azért, és egy annak céljából mesterségesen konvencionálizált, tehát közös tudásként elfogad(tat)ott keretben, mert hogy – mint ismeretes – valamiféle specifikus vonatkozási hálót építettünk rájuk, és megtörténésüket az ebből adódó lehetséges (erkölcsi, jogi, politikai vagy egyéb professzionális vagy más) vonatkoztatások nézőpontjából szemléljük. Hogy csupán egyetlen példával éljünk: az úgynevezett jogi nyelv (valójában a tételezett jog, a jog nevében folytatott hatósági gyakorlat, a jog dogmatikai rendszerépítő feldolgozása, és végül a joggal történő tudományos foglalatalkodás nyelve) így nem közvetlenül és főként nem kizárólagosan az – úgymond – ‘jog’-gal összefüggésben realizálódik és alakul, hanem a köznyelvnek mindenkor önmagából is táplálkozó és folyvást *ausdifferenzierend* változataként, tehát egyidejűleg lehetőségeként és adott alkalmazásaként.

A mindent magába foglaló teljesség s a részek kapcsolatát szemügyre vehetjük egyebek közt a célok és az eszközök viszonyrendszerében, valamint lételméleti perspektívában egyaránt.

Ami az előbbit illeti, ha és amennyiben egy akár teologikus, akár cél-racionális alapokon berendezett világgépet fogadok el, úgy felépíthető a célok és eszközök olyan egymásra épülő sora, amelyben az abszolút s a relatív között maguk a célokat igazoló értékek is valamelyes mértékben hierarchizáltak. Sem a jogban, sem a jogért, azaz sem *‘de lege lata’*, sem *‘de lege ferenda’* (vagyis sem a fennálló, sem egy kiharcolandó jog szerint) történő cselekvésem nem egészen véletlenszerű és nem is teljességgel tetszőleges behelyettesíthetőségű, mert ha nem is feltétlenül logikailag levezetett vagy axiomatikus, logikailag lezárt rendszerre szervezhetően, de legalábbis pragmatikusan, gyakorlati belátásokkal indokolhatóan láthatóvá válik, hogy lesznek egyfelől alapvető, fundamentális értékek és ezek mellé rendezhetően számos további, önmagukban is értékmegvalósításra alkalmas célkitűzések és preferenciák, másfelől pedig instrumentális értékek különböző halmazai, amelyek például a jog egészének és az általa biztosítandó rendezés egyes részproblematikáinak tekintetében vetődnek fel. Márpedig akár a teológia üzenetét s az Egyház úgynevezett társadalmi tanítását, akár a humanisztikus filozófiák üzenetét figyelembe véve nyilvánvaló, hogy még az olyan nagyívű, ma már egyetemesnek tekintett és időtlenített (tehát mind történelmi, mind pedig kulturális értelemben vett egykori partikuláris, konkrét történel-

mi beágyazódottságaitól megfosztott) hívószavak, és történelmi tömegmozgások elindítására alkalmas eszmény-megfogalmazások is, mint a ‘demokrácia’, ‘többpártrendszer’, ‘parlamentarizmus’, ‘alkotmányosság’, ‘emberi jogok’ – az állami, politikai s alkotmányi berendezkedés síkján, avagy mint a ‘jogbiztonság’, ‘jogegyenlőség’ és hasonlók – a jog nagy vezéreszméi élén, nos, mindezek nem önmagukban vett értékek, hanem csupán bizonyos többletfeltételek megvalósultsága esetén válhatnak értékhordozóvá. A jogban elismert és támogatott értékek nagy része pedig egyszerűen hozott érték, vagyis olyan, ami megfelelő adaptációval, tehát kiegészítő hozzáigazítással kívülről befogadva pusztán alkalmazást nyert a jog területén.⁴ Komolyan véve tehát akár a katekézis, akár a klasszikus humanizmusok idők megszentelte üzenetét, hazánk jelen sodródásában a jog egykori, kommunista nihilizálását vagy semmibe vételét nem a jog fetisizálásának, vagyis önmagában feltétlen és vak követésre serkentő tiszteletének kellene felváltania, hanem a valóban értékteremtő tudományművelés, emberi képzés és társadalomformálás végre valahára való beindulásának, hiszen – a példálózást csupán elkezdve – sem a jog egésze, sem mindenkor véletlenszerűségek folytán is alakuló vagy alakult alkotmánya, sem pedig annak egy elitcsoport munkájával ún. láthatatlan alkotmányként kiművelt eset(jog)i kibontása még legeszményibbé idealizált tökéletességet feltételezve sem lép túl az eszközértékek körén.

Ami pedig az ontológiai perspektívát illeti, az elképzelhető változatosságban ugyan nem, de a tetszőlegességet kizáróan ugyanakkor korlátot képez a társadalmi összesség s a benne kifejlődött konstruktumok közti lételméleti közösség is. Hiszen egyrészt igaz, amit az imént az egyes részek autonómiájáról (tehát akár az összegész egyébkénti mozgásával történő szembefordulásig ívelő önálló hatásgyakorlási lehetőségéről) megállapítottunk, másrészt azonban ennek legfőbb kiválasztó jegyeként mégis azt rögzítettük, hogy ez csupán viszonylagos. Nos, a társadalom lételméletének egyik legfontosabb ténye – és a korábban vázolt heterogeneitás és homogeneitás, összkomplexum és részkomplexusok, illetőleg az *Ausdifferenzierung* folyamata lehetőségének egyenes és múlthatatlan előfeltétele – az, hogy legalábbis tendenciálisan, azaz az alapvető irányokban, hangsúlyokban egység mutatkozzék.⁵ Hadd hangsúlyozzam: ontológiai értékű ténymegállapításról van itt szó, nem pedig bármiféle, bárki általi normatív kívánalom, másoknak előírni szándékolt preferencia rögzítéséről. Arról tehát, hogy a funkcionalitás optimalizálásának, vagyis a hatékony szerepbetöltésnek követelménye a nagyrendszerekben növekvő mértékben belső differenciációt hoz létre, amely olyan sajátzerűségek kifejlesztésén nyugszik, amik a maguk részéről viszonylagosan önálló működést feltételeznek, s ez egyebek közt akár más részek hasonlóképpen önálló működéséhez, akár maga a nagyrendszer egyébkénti mozgásához viszonyítva diszkrepancia (nem egyező mozgás), deviancia

⁴ Vö. VARGA CSABA: Célok és eszközök a jogban. In ANDRÁSSY GYÖRGY – VISEGRÁDY ANTAL (szerk.): *Közjogi intézmények a XXI. Században – Jog és jogászok a XXI. század küszöbén.* (Nemzetközi konferencia, Pécs, 2003. október 16., Jogfilozófiai és politikatudományi szekció) Pécs: Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 2004, 145–156.; <<http://www.thomasinternational.org/hu/projects/step/conferences/20050712budapest/varga1.htm>>.

⁵ Lásd LUKÁCS (1976) i. m. III, 296., ill. VARGA (1981) i. m. 164–259.

(eltérés), ellenhatás lehetőségében is kifejeződésre juthat. Mindez azonban mindig valamiféle végső egység jegyében, talaján és érdekében, az egyébkénti összmozgás támogatása gyanánt jöhet csupán létre, hiszen minden más esetben a nagyrendszer önfejlődése már önnön hatástalanítása, saját felbomlasztása irányában tevékenykednék, ami e más esetek korlátozatlanul maradásával előbb vagy utóbb szükségképpen be is következik, ha csak megfelelő korrektív, tehát javító mechanizmusok nem tudnak időben és kellő optimalitással beépülni a szóban forgó rendszerbe.⁶

Annak kérdése nyilván már csakis rendszer-specifikusan és retrospektíve, vagyis konkrét s empirikus elemző feltárás eredményének az utólagos leírásával válaszolható meg, vajon a gazdaságban, a politikában, a jogban, a tudományban, az erkölcsben (és így tovább) vajon milyen természetű és mérvű az a különálló működésben jelentkező önállóság, vajon milyen mélységű az a saját működés által gerjesztett feszültség, s vajon milyen impulzusokban megfogalmazható az azon irányban történő eltérés, amit a kérdéses nagyrendszer nem csupán tolerál, de összfunkcionalitásában még serkentőként fogadhat el – és mikor válik ez már egészében bomlasztóvá. De bizonyos, hogy minden esetben kimutathatóan (bár bizonyára teoretikusan bármikor tovább vitathatóan) van, fennáll, adott egy határ, amin túl már nem egy eszköszerep pusztá megnyilatkozásáról és instrumentális sajátosságáról, hanem valamely résznek a többi, végül pedig az egész fölébe keveredéséről van szó.

Ha most mindezt jog és erkölcs kapcsolatrendszerébe helyezük, úgy néhány általánosítható következtetést máris levonhatunk. Eszerint meg kell állapítanunk, hogy a jog a társadalomban gyökerezik, erkölcsi várakozásának kiteljesítőjeként. A jog saját, belső eszközértékei viszont csupán közvetítő természetűek és erejűek, azaz, csatornázhatnak, finomíthatnak, de nem azért vannak és főként nem is szolgálhatnak akként, hogy a jog alapfunkcióját torzítsák vagy éppen lehetetlenítsék. Hiszen amennyiben ezt tehetnék, úgy ez pontosan olyan lenne, mintha az embert eltéríthetnék természetes értelmétől, józan gondolkodásától. Ez esetben pedig mit is érne az egész?

A jogról tudjuk, hogy mindig elvont, formális – vagyis elvben a címzetti kör összességére szabott; ámde kizárólag akkor lesz és addig maradhat csupán hatékony, amikor s ameddig pusztán a teljes címzetti kör töredéke tekintetében kell érvényre juttatnia szankcióit. Vagyis összeomlik, és pedig szükségképpen, amennyiben egy teljes társadalommal vagy egy a jog által gyakorlatilag már feldolgozhatatlan tömegességgel kerül szembe.

Ugyanakkor azt is tudjuk, hogy amíg egyesekre nézve nem aktualizálták a jogot, mindig akadhatnak, akik ki tudják vonni magukat alóla. E körülmény azonban – és

⁶ Bizonyára szükségtelen a biológiai hasonlat, mégis ismert, hogy legpusztítóbb organikus anomáliáink és veszélyforrásaink az emberi szervezet önregulációs képességének eseti korlátozottságából adódnak. Ilyen nézőpontból tekintve a rák nem egyéb, mint a szervezet egyébként szükséges és mindennapos sejtreprodukációs funkcionalitásának immár szervezetpusztítóvá és korlátozhatatlanná lett túlnövekedése, vagyis az önállóságban a viszonylagosságnak most már e tendenciális egység ellen forduló, s így magát az egész nagyrendszert elpusztító megszűnése. Vö. VARGA CSABA: *A jogi gondolkodás paradigmái*. (2. bőv. kiad.) Budapest: Szent István Társulat, 2004, 247. és köv.

ez a lényeges üzenet itt – távolról sem érinti elvi üzenetének érvényét, hiszen ha történetesen ezekre nézve is vonatkoztatták volna, úgy nyilvánvalóan érvényesíthették volna ezek tekintetében is.

Ámde azt a jog már nem tűri – nem tűrheti –, hogy egész csoportok, összefüggő nagy állapotok, egy egész nemzet számára fontos életbeli történések, átfogó és a nemzet életében elhanyagolhatatlan jelentőségű eseménysorok egyszerűen érintetetleneknek, megítélhetetleneknek bizonyuljanak általa. (Itt tehát eredményről van szó, a működő jog válaszadásáról, nem pedig mindössze tételezettsége mélységéről. Hiszen nem egyszerűen úgy van az, hogy a jog vagy szól, vagy hallgat. Mert hogy akkor is szól, ha hallgat. Amennyiben tehát irrelevanciáját, saját mondanivaló hiányát nyilvánítja, úgy kétségbevonhatatlanul csakis érdektelenségét bizonyítja.) Mert ha ez előfordulna, úgy a jog óhatatlanul maga alól vágná el éltető gyökerét, a társadalom mindennapjaiba fonódó lényegi beágyazottságát, a társadalmi integrációt, fokozódó egységesülést lehetségesen alapvetőként fenyegető liktusokban is mintaadását, s ezzel végső rendteremtésre irányuló képességét.⁷ Ez esetben pedig szükségszerűen pusztá kényszerré, valamely tetszésből fakadóan behozott külső mértékké lenne, ami nem a társadalomból magából, nem annak méhéből, belső feszüléseit és konfliktusait mintaszerűsítetten kihordó kidolgozódásából sarjad, hanem olyan valamivé, amit csupán felülről és kívülről, pusztán erőnek erejével vonatkoztatnak a társadalomra. Ha ez mégis előfordul, mert hogy (*'in action'*, vagyis gyakorlati megnyilatkozásra képtelensége mellett esetleg még *'in books'*, vagyis pusztá megformáltságában is) ilyen a jog, úgy az bizonyosan rossz jognak minősül: értéke, mértéke, eszköze léssen hamissá, mert egy ilyen hamis eredmény a védhetőségét eleve kizárja. S ha előfordul, úgy nagyobb baj ez, mint bármiféle kártétel, erőszak a társadalmon. Mert ez utóbbira a jog reagálhat, s a társadalom is kiheverheti, bántását átvészeldheti. Ámde az előbbi magát a társadalmat deformálja: ha és amennyiben egy hamis jog tud ráépülni a társadalomra, elhitetve társadalmával, hogy önnön védelmén saját jövőjében már nem gondolkodhat, mert erkölcsi igazságának, önnön léte jogi eszközökkel történő hatékony védelmének esetleg nincs is helye a jogban; ha meggyökerezetheti annak önfeladását, hogy a társadalomnak nincs és nem is lehet eszköze az erőszakkal, a hamissággal, az ön- és közveszélyes öncélúsággal, a kezelhetetlensége esetén könnyedén akár gyakorlati totalitarizmusba átcsapó bomlasztással szemben – úgy maga a társadalom erkölcsi érzéke, egészséges regenerációra, mindenkori újraépülésre irányuló képessége vész el, ami hosszabb távon bizony (inkább szükségképpen, semmint pusztán

⁷ Az a részben kulturális antropológiai, részben jogontológiai elemzésből formálódott felismerés – lásd VARGA CSABA: Antropológiai jogelmélet? Leopold Pospíšil és a jogfejlődés összehasonlító tanulmányozása. *Állam- és Jogtudomány* XXVIII (1985) 3, 545. és VARGA (2004) i. m. 297. és köv. –, ami szerint „a jog (1) a társadalom egészét átfogó olyan globális jelenség, amely (2) a társadalmi gyakorlatban alapvetőként felmerülő érdekkonfliktusokat (3) a legfőbb szabályozó és befolyásoló erővel rendelzi”, maga sem pusztán kívülről s definíciószerűen határolja körül a jogot, hanem egyszersmind egy csupán retrospektíve, tehát utólag leírható s *'hic et nunc'* viszonylagossággal, azaz a konkrét jelenből megítélhető teljességigényét is kifejezi, fogalmi teljesülésének *'sine qua non'*, vagyis abszolút előfeltételként.

esetilegesen) a társadalom satnyulását, erői vesztését és hanyatlását, felbomlásra érlelődését okozhatja.

Nos, mi hát a helyzet címadó problematikánk, *1956 erkölcsi és jogi megítélése* tekintetében?

Néhány év vagy évtized, itt vagy ott eltelve – nyilvánvalóan mikro-szekundumok a világtörténelem egyetemében; mégis, ha sűrűk a pillanatai, az egész számára sorsfordítóként érhetnek fel. Márpedig 1956 ennek bizonyult.

Én pécsi kisgimnazistaként – apámnak Magyarország első vidéki benzinkútját is egykor telepítő, Dunántúl-szerte ismert karosszériagyártó üzeméből, DKW és BMW márkaképviseleti szervizéből s persze lakásunkból is kitaszítottván, mert a rabló, iparpusztító, önnön terminusaiban is jogellenes, okatlan kifosztásnál többet az ország számára sem nyerő úgynevezett államosítás nyomán a városszéli bányászkolóniára kitelepítetten –, mikor október 24-én reggel a Szabad Európa Rádió müncheni híradását szokásosan újra megkerestük (hiszen a mesterséges adózavarás ellenére végre rátalált keresógombot sohasem hagyhattuk ott, mert egy hatósági látogatás vagy éppen bármikor megeshető házkutatás eleve súlyos következményű bűnjelként értékelhette volna, mivel a bennünket, gyermekeket is végigkísérő hivatalos életrajzok *X-es* – ú.m. ‘osztályidegen; kizsákmányoló’ – kategorizálását rögvest az ‘osztályellenség’ szélső minősítésére, annak is közvetlen megtorlást érdemlő „aktív” formájának megállapítására súlyosbíthatta volna), majd a kintről sugárzott hírek döbbenete nyomán most már végighallgatott magyarországi rádióadások kurta tényközlése és száraz fenyegete a fővárosban immár valósággá lett lázadás horderejét sejtetni engedte, ezt pontosan megérteni véltem. És akkor, érezvén, hogy világtörténelmi esemény részei lettünk, csoda vagy egy még szörnyűbb bukás felsejlésével a háttérben, egyik távoli szekrényfiókból, melyben az egykori cégből megmentett egynéhány, az akkori ínségben még pazarabbnak tetsző keménykötéses, peccéses, számozott lapú, még üres cégkönyvet rejtettük, előszedtem a legpompázatosabbat, hogy percekre bontva a napot – amikor csak nem az eseményes városban jártam, keltem, figyeltem, s mindenféle röplapot, újságot begyűjtöttem –, a rádióadásokat szó szerint rögzítsem.⁸

⁸ November közepére a hatalmas kötet betelt, napi nyomtatványokból pedig tekintélyes gyűjteményre tettem szert. Hamarosan ezt idősebb barátoknak a pufajkás megtorlás ellen tiltakozó fővárosi néma tüntetés rengeteg amatőr fotójával is kiegészíthettem. Érdeklődésem oly ellenállhatatlan volt, hogy végezetül az „Ellenfőradalom Magyarországon” című lejárato célú, a pécsi színház melletti akkori, Korzó Kávéházból szakszervezetivé avansált palotába hozott kétemeletnyi kiállítás egyik zugának tárlójából az ‘imperialista felforgatás’ elrettentésül kiállított dokumentumait (az emigráns *Nemzetőr* és *Új Látóhatár* példányait s néhány nyugati röplapot) is egy, az öröknek már fáradt esti pillanatban, a záró üveg elmozdításával – bár remegve, de hál’Istennek észrevétlen maradva – magamhoz vettem. Legfőkétebb és biztonságom érdekében senkivel meg nem osztott kincseim maradtak ezek évekig, amíg csak a politikai rendőrségre bízott osztályharcban egyik korai tavasz (1961. február 6-án) el nem érkezett a *Regnum Marianum* ifjúsági mozgalmi cselekvésével összefüggésbe hozott papok s egykori szerzetesek elleni megtorlasként országszerte egyetlen éjszaka végrehajtott tömeges letartóztatások napja, amibe mint „a népi demokrácia állami és társadalmi rendjének felforgatására irányuló szervezkedés” ügyében zajló politikai rendőrségi nyomozásba és az egyetemi jogi kar párttitkári helyiségében is a pécsi 48-as téren az egyetemmel szemközti állambiztonságaiktól átjött, primitív rámenőségu gonoszszággal rettegető civil-

Hiszen az addig legnagyobb véráldozatú, másodikként nevezett világháború csak egy némely diktatúrának vetett véget. Merthogy, mint köztudott, az emberpusztításban élenjáró vörös változatuk oly mértékig győzedelmesen került ki az összecsapásból, hogy hódításai és kontinentális méretű tömegpusztításra alkalmas elrettentő potenciáljának kifejlesztése nyomán a győztes nyugati hatalmaknak e furcsán alakult újabb, ún. hidegháborúban ellenfele, de egyidejűleg partnere is lett. A százmillió Kézép-Európa cinikusan kiosztott sorsában osztozva pedig Magyarország – hódoló neofita nemzetgyűlölő kommunistái egymással versengő túllihegésével körítetten – kiszolgáltatott gyarmatává vált ennek a nem egyszerűen eltérő civilizációjú, de egyszerűen alulcivilizált ázsiai barbár hatalomnak.

Amit a vörös diktatúra saját hatókörében tett, úgyszólván megittasult szabadságban tehetett, mert a Nyugat megalkuvóan tűrte. Így a kelet-berlini munkásfelkelést is 1953-ban könnyedén lepöccinthez magáról. A megfélemlítés, megtorlás, kötelező rítusokon keresztüli egy-sugallatú véleményesúlykoláson keresztüli indoktrináció öncélúan túlzott és valóban totalizáló, a barna diktatúrák viszonylagosan meghagyott kis szabadság-köréitől eltérően⁹ semminemű magánszférába húzódtást nem engedő, a rejtőzés vagy visszavonulás lehetséges egérlukaiba is sikerrel rombolva behatoló, tényleg a *Doktor Zsivágó* totális kiszolgáltatottságára emlékeztető, a büntérrésztől valószínűleg szétforgácsoltatás embertelen dilemmájába beleszorító volt. És mégis: otthon, a nagy költőnkől megénekelte „templomban és iskolában”, sőt, művészi önkifejezések gyakori áthallásaiban és tudományos vagy történelmi híradások kódolt szövegezésében egyaránt, gyermekként felfoghatóan is, bőven találkozhattam összeszorított ajakkal. Mert beszélni, véleményt cserélni, nyílt szóval szólani vagy dolgokat nevü-

ruhásoktól fogatosított vallatás-sorozatba magam is belesodortam, számos éjszakai alvatlan magányos töprengés, dokumentumtáramnak ismételt elrejtése, majd elásása után – végül apokaliptikus víziókon keresztül élve már át a mindennapokat –, szörnyű vívódások között el nem égettem az egészet, még hamuját is rögvest szétszórva a Mecseken. A ‘szervezkedés’ hátterét illetően lásd ACZÉL LÁSZLÓ ZSONGOR: *Parázs a hamu alatt. Dokumentumok és visszaemlékezések a pécsi cserkészek katakombaeletéből: (1947)–1951–1965...* Budapest: Új Ember – Márton Áron Kiadó, 2005, 339., eseményeiben számomra közelebb tanúságtételeket illetően pedig Bárdfalvy Ferenc visszaemlékezése in BÜKKÖSDI LÁSZLÓ: *Szeressétek a macskát! Egy öregember emlékiratai.* (Pannonia könyvek) Pécs: Pro Pannonia, 2003, 358., valamint személyesen különösen érintettként JILLEK ILONA: A világot nem tudom elképzelni Isten nélkül. *Új Ember* LVIII (2002. február 24.) 8 [No. 2795] <<http://ujember.katolikus.hu/Archivum/2002.02.24/0602.html>>.

⁹ Mint a Harmadik Birodalom egyik legkorábbi belső önleírásából – ERNST VON FRAENKEL: *The Dual State. A Contribution to the Theory of Dictatorship.* (trans. E. A. Shils) New York – London: Oxford University Press, 1941, xvi + 248, ill. ERNST VON FRAENKEL: *Der Doppelstaat.* (Studien der Gesellschaftstheorie) Frankfurt am Main: Europe Verlag-Anstalt, 1974, 257. – tudjuk, a nemzetiszocialista rezsim eleve kettős arculatot hordozott: kvázi-jogállamot a ‘mi’, ám jogilag szintén precízen kivitelezett megtorló gépezetet az ‘ők’, tehát (Carl Schmitt kategorizálását idézve) a *Freundtől*, a barától megkülönböztetett *Feinde*, az ellenség számára. Így hát a menesztett kölni főpolgármester, Konrad Adenauer zavartalanul visszahúzódként gazdálkodni birtokára, az eltávolított heidelbergi jogfilozófus rektor, Gustav Radbruch pedig magányának szabadságában büntetőjogi dogmatika-történetet búvárolhatott a legnagyobb vérzivatarban is, amennyiben a közéletben nem tette többé magát láthatóvá.

kön nevezni életveszélyesnek bizonyulhatott; ámde jelzésekből boldogítóan és megnyugtatóan, csaknem mámorítóan egyetérteni már könnyebb volt. Tudtuk, hogy kit tisztelünk, és miért, noha ezt néven a legritkábban neveztük.

Sorsunkból odavetetten, bányász szomszédaink közt rajtunk kívül leginkább Farkas Mihály néphadseregének falusi tudatlanságból érkezett s gyorstalpalókon átképzett hivatásos altisztjei voltak leginkább az új betelepítettek. Sötét, korlátolt férfiak, terebélyes asszonságokkal és sok egészséges gyermekkel, akiknek társaságában katonásdit a városszéli mezőkön megejtő hűséggel játszva – olykor apáik otthoni éles fegyvereiből is kölcsönözve – magam a magam számára (a két világháború közti, főként jezsuita atyáktól írt, akkor nagyszerű és minden üzenetükben igenis éppen változatlanul aktuális ihletéssel bíró ifjúsági regények nyomán) hősies életformáról álmodoztam, melyben az értelmes önfeláldozásig ívelően e barbárság leküzdésére egy teljes élet általi szolgálatot tűzhettem magam elé legvégső titkos célként.

Mindezekre tekintettel frivolnak – s számomra bosszantóan érdektelennek – tetszik minden mai állítólag történettudományos pepecselés, mely ezen időszak különböző forrásvidékeiről, forradalmi mozgolódásából származó szövegek szavaiban mérő szavakat olvasva miértekre, jövőképre, programokra, pártpreferenciákra vél következtethetni. Mert a megmozdulásokban legkülönfélébb rétegek és generációk történelmi tapasztalatainak eltérő egyediségéből az *Onu*, vagyis – ilyen összefüggésben különösen a lengyelektől megsemmisítő felhanggal oroszul kifejezetten¹⁰ – az ‘Ők’, a barbár megszállók és csatlósai, a sanyargatók, az alávettett magyar néptől magukat megkülönböztető rezsime elutasításának az uniszónóját véltem én mindvégig s azóta is kihallhatni. Ott, közvetlen környezetünkben, két sokgyermekes, komfortos munkáskolóniás házbérlethez juttatott szénbányásznak egy-egy (ipari tanuló és csilés) gyermeke volt az első, akiket szovjet golyóval hátulról tarkón lőtten, dróttal összekötözötten hátracsavart kézzel, *schichtás*¹¹ ruhában – tehát munkából hazajövetlenül közvetlenül a ‘mecseki láthatatlanok’ fegyveres ellenállóhoz csatlakozottan – egy november közepi éjszaka, sok más meggyilkolt társukkal, titokban *ávósok* teherautókról lepakoltak a pécsi egyetem bonctani intézete elé. E fiatalok, a szó minden ízében proletárok, a szocializmusnak saját neveletéséből érkező állítólagos kegyeltjei, romlatlan magyar ifjak lettek a hősök; míg én legfeljebb keserűen sírtam.

1956 megrengetett: a kommunizmust kimozdította a nyugati világ elkényeztetett önmegvalósító szalon-kommunistáinak önmegnyugvásából; a kommunista érzület vállalhatását végre rég megérdemelt büntudattal telítette; a szovjet rendszert a célszerűség és tehetőség megfontolásai függvényében végre valamiféle józan számításon nyugvó igazodásra – reálpolitikára – kényszerítette; s az elgondolhatatlant, a barbarizmus alagútjának sötétségében talán még pislákoló fényt immár a félvakok (a lefele igazodó társadalmi átlagban a könnyen hívésre csábíthatók, az olcsón megvásárolható, a kényelmesek vagy egyszerűen közömbösök) számára is láthatóvá, vagy legalább vágyhatóvá tette.

¹⁰ Pl. Teresa Toranska *Oni Stalin's Polish Puppets*, trans. Agnieszka Kolakowska (London: Collins Harvill 1987)

¹¹ *Schichta* a. m. németből átszarmaztatott bányásznyelven: ‘műszak’.

A zsarnokgyilkosság jogosultságát igazoló tannak több évezredes európai hagyománya,¹² spanyol jezsuitáktól kidolgozott természetjogi változatának pedig fél évezredes egyszerre dogmatikai és kazuisztikus körbejárása¹³ nyomán nem érzem külön indokolandónak annak kérdését, hogy miért volt a szó legteljesebben, tehát a jogit is magában foglaló végső morális értelmében jogos mindaz, ami 1956 égisze alatt lezajlott. Nem érzem specifikusan indokolandónak annak kérdését sem, hogy miért lehettek az adott helyzetben szükségképpeniek, s így aligha elkerülhetőek ama körülhatárolt előfordulású atrocitások is, amiknek megnyilatkozásait, azok tényleges súlyától függetlenül, sokan (magamat is beleértve) akkor s azóta is tragikusnak gondolják – és még többen az akkori szerepjátszók (s így számosan az utóbb kivégzettek, vagy éppen pufajkasóktól, volt ávosóktól agyonverték, talán mert az utóbbiak szégyenét akaratlanul is megismerték) közül minden erejükkel éppen azon igyekeztek, hogy bármi ilyesminek

¹² Vö. pl. SIMEON BAXTER: *Tyrannicide Proved Lawful*. From the Practice and Writings of Jews, Heathens, and Christians; A Discourse delivered in the mines at Symsbury, in the colony of Connecticut, to the Loyalists confined there by order of the Congress; On September 19, 1781. London: Printed in America, reprinted for S. Bladon, 1782, 31 o.; *De la doctrine du tyrannicide*. Paris: chez Mlle Carié de la Charie, 1828, 129.; WALTER SAVAGE LANDOR: *Tyrannicide*. [Published for the benefit of the Hungarians in America] Bath: Meyler and son, printers [1851] [3.]; MYKHAILO PETROVYCH DRAHOMANIV: *Le tyrannicide en Russie et l'action de l'Europe occidentale*. Genève: Rabotnik et de la Hromada, 1881, 16.; [KÁRPÁTHY-] KRAVJÁNSZKY MIKSA MÓR: *Tanulmányok a zsarnokölés tanának történetéhez*. Nagyvárad: Szent László-nyomda Rt., 1914, 155.; ALFRED COVILLE: *Jean Petit. La question du tyrannicide au commencement du XVe siècle*. Paris: A. Picard, 1932, xi et 613.; LÉON MIROT: *L'assassinat de Louis duc d'Orléans et la théorie du tyrannicide au XVe siècle*. Paris: A. Picard, 1933, 14.; OSZKÁR JÁSZI – JOHN D. LEWIS: *Against the Tyrant. The Tradition and Theory of Tyrannicide*. Glencoe, Ill.: The Free Press, 1957, ix et 288.; ROLAND MOUSNIER: *The Assassination of Henry IV. The Tyrannicide Problem and the Consolidation of the French Absolute Monarchy in the Early Seventeenth Century*. (trans. Joan Spencer) London: Faber and Faber, [1973] 428.; OLIVIER LUTAUD: *Des révolutions d'Angleterre à la Révolution française. Le tyrannicide & Killing no murder: Cromwell, Athalie, Bonaparte*. (Archives internationales d'histoire des idées, 56) La Haye: Martinus Nijhoff. 1973, xvi et 463.; STEPHANIE JED: *Tyrannicideae Imago Lorenzino de' Medici and the Imprint of Human Action*. [microform dissertation] Connecticut: Yale University Department of Italian Language and Literature, 1982.; FRANKLIN L[EWIS] FORD: *Political Murder From Tyrannicide to Terrorism*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1985, xii et 440.; ANNA LISA MERKLIN LEWIS: *Tyrannicide: Heresy or Duty? The Debates at the Council of Constance*. Dumbarton Oaks, 1990, vi et 223.; RUIZHONG LU: *Zhu sha bao jun Diqian li Bao jun fang fa li lun xin tan* [The right of tyrannicide] Chu ban – Taipei Shi: Shi ying chu ban she: zong jing xiao San min shu ju, Min guo 79 [1990] 10 + 250.; MARIO TURCHETTI: *Tyrannie et tyrannicide de l'Antiquité à nos jours*. (Fondements de la politique: Essais) Paris: Presses Universitaires de France, 2001, 1044.

¹³ Itt elsősorban Francisco de Vitoria (1480–1546) tanaira, részleteiben az egy jezsuitától IV. Henrik meggyilkolása (1610) után személyében is perbefogott JUAN MARIANA a jezsuitáktól utóbb betiltott *De rege et regis institutionae* (1599) c. művére szokás hivatkozni. Újkori megfogalmazása JOHN OF SALISBURY: *Policraticus* (1159) c. művéhez (III, 15) köthető [Somfai Anna fordításában lásd e mű – alcíme: *Az udvaroncok hiábavalóságáról és a filozófusok nyomdokairól*. Budapest: Atlantisz, 1999. – magyar kiadásában]. Nagymérvű korabeli elterjedését egyként köszönheti Jean Calvin (1509–1564), Hugo de Groot (1583–1645), s mindezek hullámán majd Apáczai Csere János (1625–1659) – *Magyar Encyclopaedia* (Utrecht 1665) – pártoló összegzésének is.

elvé az elejét vegyük (mert éppen tökéletesen tisztában voltak azzal, hogy a brutális előzmények egyéni és tömeglélektanilag egyaránt milyen mélyen és ellenállhatatlanul motiválhattak hasonló reakciókat egy tömegcselekvésben) –, hiszen morális és ízlésvilágunktól bármennyire idegen is a népítélet gondolata, felelős magyarként azért mégis inkább büszkeséget érzek, hogy egészében és részeiben – ismétlem: egészében és részeiben, bármit igyekeztek is 1956 forradalmára és szabadságharcára ráolvasni különféle, távolból érkező s lelkükben sikerrel távolban maradt (mert tárgyukban saját fantazmagóriáik pusztá igazolását hajszoló) szerzők – oly tisztaságuként indult és zajlott le végig, s maradt meg emlékezetünkben a forradalmunk.

Megtorlásának tömegessége, brutalitása, és nem-bolsevista észjárással egyenesen értelmezhetetlen kicsinyessége így aligha más, mint egyenesen előzményének és forrásvidékének a folytatása: a kommunizmus XX. századi mozgalmának persziflázsa, önmagát önnön tetteivel kigúnyoló története, és bolsevik megvalósulása oszthatatlanságának és javíthatatlanságának máig élő példázata.

Ha és amennyiben igaz ez, úgy a kommunizmus állítólagos hátrahagyásával újra építeni megkísérelt jogrendünk aligha lemosható örök szégyene, hogy „a Magyar Köztársaság demokratikus jogállam” alkotmányi kinyilvánításának¹⁴ örvén jogállami jogvédelemben mindenekelőtt e bűnöző, saját nemzete megsemmisítésére törekvő, az önnön képére maga alkotta diktatúrától hozott törvényeket is habozás nélkül semmibe vevő múlt mocskát részeltette, beemelve ezzel az embertelenség poklában zajló fizikai időt a rendezett jogállapotok közt múló elévülés jogállamilag garantált idejébe.

Sőt, mindez nemcsak egyszerűen megesett. Még azt sem mondhatjuk el magunkról, hogy tehetetlenkedés, nem-tevés, vagy egymást történetesen kioltónak bizonyuló mozgások következtében valamiképpen így alakult volna ez. Hiszen közjogilag tán legmagasabb, jogállamiságunkat igénye szerint is jelképező, magának egyenesen parlament feletti főhatalmat vindikáló testületünk, az Alkotmánybíróság által mondatott ki, tudatosan, előre megfontoltan, jövőnket is előlegező igénnyel, egyenesen a Magyar Köztársaság és a magyar jogrend üzeneteként, hogy az állami jogtagadás jogi feldolgozhatósága (például saját törvényeit is semmibevevő önnön bűncselekményei diktatórikus cinizmussal biztosított önelévültetésének vagy önkegyelmezésének jogi felülvizsgálhatósága) jogi okokból e jogban kizárt.

Civilizációinkban, a kommunizmus után ránk maradt gazdasági s társadalmi roncsból heroikusan megkezdett újraépülés során más nemzettel ez nem esett meg.

Amiként az a sajátos áthallásra okot adó kapcsolat sem történt meg sehol másutt, hogy ugyanezen fórum, ugyanezen tárgyban kizárólagosítsa a nemzetközi jogot, maga hirdetve meg annak egyedüli érvényét, s kizárólagos relevanciáját, alkalmazhatóságát. Vagyis leszögezze, hogy a magyar jognak nincs érdeklődése, válasza, érzékenysége egy bűnököt tudatosan és tervszerűen elkövetető és elévültető múlt saját törvényeit is gátlástalanul semmibe vevő gyilkos bűntetteinek jogi kezelhetése és feldolgozhatása iránt; mint ahogyan e körben teljességgel idegen tőle akár a kérdéses bűncselekmények egykori materialitásának, akár az állam, s mögötte a társadalom

¹⁴ 2. § (1) bek.

igazságosság iránti igényének a számbavétele – csakúgy, mint egyáltalán a diktatórikus berendezkedés totális jogtagadása és a jogállamiság feltétlen jogigenlése közötti különbségtétel lehetősége és nyilvánvaló szüksége is.¹⁵ Ezzel szemben viszont tudomásul veszi, hogy amennyiben tőle függetlenül, tehát mérlegelési körén kívül történetesen adott egy nemzetközi jog – vagyis egy, országunk s így alkotmánybíróságunk fölött is hatalommal bíró magasabb rendű képződmény joga –, mely felülírja a hazai jogot, úgy annak természetesen – akár akarja, akár nem – nem állhat elébe. Vagyis e honi dacos szembeszegülés ugyan meggátolta, eleve kizárta a szembenézést; *nolens, volens*, viszont, ha már van egy nála is hatalmasabb erő, a nemzetközi közöségé, mely országunkra is – szerencsénkre – rákényszerítheti akaratát, úgy annak útja maradt csupán járható.

Ritkán adott nemzet ily szolgálai, szájalmas, önnön cselekvésképtelenségében büszkén tobzódó képet magáról.

Magától értetődően az állami autoritástól proklamált és körülövekelte jogállamiságunknak is fémjelzője mindez. Annak, hogy a jogot miként szakítja el társadalmi gyökéretétől, funkcióbetöltési várakozásokat is magában foglaló fogalmától, és nem utolsó sorban attól a nyugati féltekén évszázadok során sokszorosan beteljesült

¹⁵ „A[z] [...] igazságosságnál a [...] jogbiztonság előbbrevaló.” „Az elévülés jogi tények kérdése, vagyis jogszabálynak kell a természetes tény – az idő folyását – jogi hatással járó tényre változtatni. Az elévülés indulását és tartamát meghatározó jogi tényeknek az elévülés ideje alatt kell fennállniuk, s vagy fennállanak, vagy nem. Ami akkor nem volt az adott bűncselekmény elévülését felfüggesztő (»nyugvását« ki-váltó) jogi tény, utólag nem nyilvánítható azra.” „[...] Közömbös, hogy az állam rosszul, vagy egyáltalán nem érvényesítette büntető igényét; s mindegy az is, hogy milyen okból. [...] Egy korszak büntetőpolitikája visszatekintve alkotmányellenesnek minősülhet, de ekkor sem lehet a jogállami elvekkel ellentétesen működő büntető hatalom tevékenységét egyes kiragadott részeiben utólag nem létezőnek nyilvánítani, s ebből azt levezetni, hogy adott körben az elévülés meg sem kezdődhetett.” 11/1992. (III. 15.) AB határozat. E szűken szabálypozitivistá – a *‘das Recht ist das Recht’* (a jog nem más, mint csakis a jog) szemléleti perspektívájába önmagát belevakító – közelítésbe a tételezettségen túl láthatóan sem természetes emberi értelem, sem az életnek a jog számára jelentést adó értéke, sem világunk vagy jogi kultúránk bármiféle, akár évezredek óta a jogban is szentként tisztelt elve így nem hatolhat bele. A paradoxont, a nyílt logikai következetlenséget, egyenesen nevetségességet is vállalva, tételesen is megfogalmazták ezért ugyanebben a döntésben, mintegy summázatként: „A vizsgált törvény vonatkozásában a büntethetőség elévülése kizárólag olyan ok miatt nyugodhatott, amely [...] az elkövetéskor hatályban volt. Ezekre a bűncselekményekre nézve olyan nyugvási ok, hogy »az állam politikai okból nem érvényesített büntető igényét«, nem létezett.” A jelen szerző általi feldolgozásához vö. VARGA CSABA: Lopakodó jogújítás alkotmánybíráskodás útján? Rendszerváltoztatásunk természetrajzához. *PoLisZ* (2006. június), 95, 4–30. és <<http://www.krater.hu/site.php?func=polisz&file=cikkek&cn=844>>.

Más kérdés, hogy másfél évtized múltán miként simul e filozófiába jelen köztársaságunk ünneplésének hangja, amiként – saját korábbi állásfoglalásával különös viszonyban – a köztársasági elnök hangsúlyozta az 1956. évi forradalom és szabadságharc 50. évfordulója tiszteletére a Magyar Állami Operaházban tartott díszelőadáson 2006. október 22-én mondott beszédében (<www.keh.hu/keh>), miszerint „Ahogy a forradalom 1956-ban egy csapásra megsemmisítette a Rákosi-rendszer legitimitását, úgy a forradalom nevének és becsületének visszaállítása 1989-ben a Kádár-rendszer legitimitását szüntette meg. [...] Nincs folytonosság ’56 és Kádár között. Nincs folytonosság Kádár és az 1989/90-ben megalkotott demokratikus jogállam között.”

igénytől, hogy a joguralmi berendezkedés s vele maga a jogállamiság is, mint egyszerre távoli eszmény, és a mindennapi gyakorlatában folyvást mindig tovább bontakoztatandó valóság, alulról, demokratikus önépítési igényből, szervesen, az egész nemzet növekvő részvételével alakuljon és fejlődjék, nem pedig felülről, pusztán *voluntas*ból, tehát merő hatalmi diktátumból, valakik tetszéséből vagy éppen önkényéből.

Utat tévesztettünk-e vajon valahol? Nos, 1956-ban bizonyosan utat mutattunk. S remélnünk kell, hogy ezen, mára már önnön létértelmét is megkérdőjelező felemás rendszerváltozásunk botladozásain is majd egyszer – adja Isten, hogy ne hasonló katalizmák megélésére kényszerülve – felülkerekedünk.